

VAN-E HELYE AZ UNITÁRIUSOKNAK AZ ALAKULO MAGYAR PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS IRODALMI TÁRSASÁGBAN?

E cím alatt az előbbi füzetben ismertetni kezdtük a protestáns lapoknak a fennebbi kérdésre nézve elfoglalt álláspontjukat, kiállításba helyezvén, hogy ezt az ismertetést, ha tárgy lesz hozzá, tovább folytatjuk. És a tárgy bőven kínálkozik. Sőt miután a Protestáns Közlöny 12-dik számában nt. Szász Gerő ur kegyes volt „figyelmére méltatni“ előbbi közleményünket, — nem tudjuk, mivel köszönjük meg e kiváló kegyét — s úgy reánk ijesztett, hogy azóta csak ketten-hárman együtt merünk az utcákon járni, legalább az ő vonatkozó cikkével kénytelenek leszünk bővebben is foglalkozni. De hogy sorrendet tartsunk, ott kezdjük, a hol előbbi közleményünket végeztük volt.

A Spectator általunk is közölt cikkére, a mint már megjegyeztük volt, Dicsőfi József felelt a „Debreczeni Lap“ 7-dik számában: „Van e még magyar református egyház“ című cikkkel; Szócs Farkasnak Könyves Tóth Kálmán válaszolt ugyan e lap 8-dik számában: „Valljunk szint“ cím alatt. Az előbbi különösen azt veszi zokon Spectatornak, s abban látja a ref. egyházveszedelmét, hogy Sp. szerint a magy. prot. tud. irod. Társaság nem zárkozhatik el a modern theologusoktól, s ő „konfessionalis exegesisből“ nem is kér magának részt. Hát ez bizony különösen is hangozhatik egy debreczeni tanár füleibe. De ha az alakuló társaságnak nem lesz más feladata, minthogy a Luther, Kálvin, akár Enyedi György, — mert valószínűleg e püspökünk művére hivatkozik Dicsőfi ur, midőn cikkében a Socin ismeretes „Explicatiojára“ utal — szóval egyik-másik prot felekezet jeleseinek biblia magyarázatát utánmondja, akkor ne nevezze magát tudományos, hanem hagyomány-gyűjtő társaságnak. Sőt akkor egyáltalában nincs is miért társaságot alakítani, mert azok a férfiak jobban elmondották azt, a mit mondani akartak, mint a hogy mi őket, az ők felfogásukat és hitnézetüket vissza tudnók adni. S miután a történelmi szak mivélésénél Dicsőfi ur is szívesen látja az unitáriusokat, végül így kiált föl: „Hát oda jutottunk már, hogy a magyar modern theologusok nem átallják magukat egyszerűen azonosítani az unitáriusokkal?“

Ezt a kérdést ismétli Könyves Tóth Kálmán is Szócs Farkas cikkére: „Valljunk szint!“ cím alatt irt cikkében. Ugy látszik azonban, hogy K. Tóth Kálmánt inkább Derzsi K. budapesti lelkész barátunknak egy korábbi nyilatkozata indította felszólalásra, s a

Szőcs Farkas cikke csak alkalmul szolgált arra, hogy megbotránkozásának kifejezést adhasson említett lelkész által már három évvel ezelőtt tett eme megjegyzés felett: „a ref. papságnak legalább is felerésze az ő tapasztalata szerint unitárius elveket hirdet“. És mi nem is tartjuk indokolatlannak K. T. Kálmán ur e feletti megbotránkozását az ő álláspontjából. Csakhogy ezért aztán ne Derzsi K. lelkész barátunkra, s ne reánk — mert azt mondja: ex uno disce omnes — haragudjék, hanem azokra, a kik hitsorsosai közül nem tudják magukat a mult százévek hitczikkei által megnyűgöztetni engedni, s azt hiszik, hogy jó reformátusok lehetnek a nélkül is, hogy a helvética confessiót az első betűtől az utolsóig alá kelljen írniok. Mert hogy ilyenek sokan vannak, az kétséget nem szenved. Sőt meg vagyunk győződve róla, hogy maga K. T. K. is visszautasítaná azon állítást, hogy a ref. egyház 300 év óta egy tapodtat sem haladott világ- és hitnézetében, hogy ma mindazt ugy és nem másképpen hiszi és prédikálja, mint Kálvin vagy Melius hitte és prédikálta. S aligha nem ebben találja magyarázatát az is, hogy ujabban jónak látta az egyház a ref. egyház nevet venni fel a helvéthitvallást követő egyház régi elnevezés helyett, a mi ugy látszik, szintén fájdalmasan esik K. T. Kálmán urnak. De már ennek csakugyan nem az unitáriusok az okai. Végre is, higye el K. T. Kálmán ur is, hogy bármennyire is elzárkozzunk is egymástól, utját nem állhatjuk annak, hogy egymásra kölcsönös hatással ne legyünk, valamint szokásainkban és gondolkozásmódunkban, szintugy vallásos meggyőződésünkben és hitnézeteinkben is. Igen szépen kifejezte ezt a Prot. egyh. és isk. lap 10-dik számában Farkas József „Miért van szükség a protestantismusra“ czim alatt egy vezérczikkében, melyben elmondja, hogy ma már kevés katolikus ember ad valamit a bűjtre, mint vallásos intézményre, s más hasonló badarságokra; mert, — ugy mond — „addig prédikáltak apáink azokban az egyszerű, szegényes protestáns templomokban, míg végre kihatott hangjuk saját templomaink falain kívül is s más felekezetek tagjai is megértették, befogadták az evangeliumot. Nős, Derzsi K. is más szavakkal ugyan, de csak annyit mondott, hogy a mi hitnézeteink rajtunk kívül is mindinkább terjednek. Egy tagadásnál két egyértelmű állítás mégis csak erősebb.

De menjünk tovább a felelkezéseken. Dicsőfi urnak „Van-e még ref. egyház“ czimű cikkére a Sárospataki Lapok 10-dik számában Spectator ugyanazon czim alatt adta meg a viszonzválaszt. Méltó volna rá, hogy ezt is egész terjedelmében közöljük, a mint első cikkével tettük. De majd azt mondaná rólunk is Dicsőfi ur, hogy most már mi akarjuk magunkat teljesen azonosítani a reformátusokkal. Nem is tagadjuk, hogy mi a Spectator viszonzválaszát is oly alaposnak, érveléseit a maga álláspontja mellett oly erőseknek találjuk, hogy szívesen kezet fognánk vele az igazság keresésére. Emeltett cikkében ugyanis, meggyőzőleg elhárítva magáról azt a vádat, mintha ő s a vele egyvéleményűek nem sokat törődnének felekezetükkel. Spectator rendre veszi Dicsőfi urnak előbbi cikke ellen fel-

hozott ellenvetéseit, s azokat egytől-egygyig úgy megczáfolja, hogy csak a legnagyobb elfogultság tagadhat a meg Dicsőfi ur feletti teljes győzelmét. Kimutatja, hogy ha valaki azért akarja kizárni az unitáriusokat az irod. Társaságban a hittani munkálkodástól, mert ez által felekezeti érdeküknek nyitnak tért, ellenben a történelmi szak művelését megengedi, akkor a következetesség azt kíváná, hogy az illető bebizonyítsa, hogy a történelmet nem lehet felekezetiileg művelni. De D. ur ezt egy szóval sem kísérti meg, sőt elismeri, hogy lehet bizony a történelem felfogásában is akár a katolikusok tanítványának is szegődni, de úgy hiszi, hogy a dicstelen szerepre még az unitáriusok közül sem fog vállalkozni senki. Mire aztán azt a talpraesett megjegyzést teszi Spectator, hogy miért nem engedi meg D. ur nekik is, hogy ők is higgyék, hogy az exegesis stb terén sem fog senki felekezeteskedni, hanem műveli e kérdést tudományosan. Majd a kizárás szó ellen emeli fel szavát és sajnálatát fejezi ki a felett, hogy a protestáns tudományos világban még helyet foglalhat e szó: „kizárni“, a melyet, hite szerint, ennek kelene felváltani: „legyőzni.“ Rámutat arra a következtetésre, melyet D. ur elkövet akkor, a mikor kész egy Strauszt vagy Feuerbachot is eltűrni az irod. Társaságban, csak hogy reformátusnak születettlégyen, ellenben egy Brassait kizár abból, csak azért, mert unitáriusnak kereszteltetett. Ily erős logikával folytatja Spectator tovább is cikkét, eme szavakkal zárván be: „Gyanusítgatásokkal — úgy mond — nem érünk célzt; az argumentumokat argumentumokkal kell leküzdeni: nem kell attól félni, hogy az unitáriusokkal való vivódás megbénítja a társaság erejét; ugyanazt lehetne a lutheránusokról is mondani, hisz dogmatikai tekintetben azokkal sem vagyunk teljesen egy kenyeren! Ép oly kevésé kell a számarányt mérlegelni, mert az ritkán vezet egészen helyes eredményhez. Oroszországnak a maga 100 millió lakósával van 9 egyeteme. Németországnak a maga 50 milliójával körülbelöl 20. Hollandiának 4 millió lakására esik 5 egyetem. A képzettség s munkaerő többlet nyom a latban a tudományos vállalatoknál, mint a szám.“

Dicsőfi urnál szerencsésebb volt K. T. Kálmán ur; mert az ő felhívása azonnal megtermelte gyümölcsét, a mennyiben a debreczeni ev. ref. egyházközség csakugyan szint vallott s elhatározta, hogy az irod. Társaságba csak azon föltétel alatt lép be pártfogó tagul, hogy a nevezett Társaság az ev. reformált és ágostai hitvallásu testvérfelekezetek hiveiből álljon és szervezkedjék; ugyanazon ülésben a lelkeszi karnak jelen volt tagjai hasonló feltételhez kötvén a maguk belépésüket. (Debr. Prot. Lap, 14. sz. Különfélék.) Nem vettük észre, hogy SzócsFarkas ur válaszolt volna a K. Tóth K. ur cikkére. Általában a Prot. egyh. és isk. lap e kérdéssel szemben bizonyos tartózkodást látszik tanusítani. Nyilván azért, hogy a vitát ne tegye élesebbé s az ellentéteket a lehetőleg elsimítsa. De hogy nem osztja a debreczeniek álláspontját, ezt teljes joggal következtethetjük Kenessey Bélának e lap 15 számában megjelent „A prot. tud. irod. társaság megalakulásának küszöbén“ című vezércikkéből, mely-

ben párhuzamot von a bold. Révész Imre által a hatvanas évek elején megindított hasonló törekvés és a mostani között s a többek között hivatkozva a Révész Imre által megalapítani tervezett prot. tud. irod. társaságnak az összes prot. egyházak *püspökei* és *főgondnokai* aláírásával megpecsételt alapszabályaira, e nyilatkozatot teszi: „Mikor e nagy tekintélyű férfiak különbözősége nélkül mindenik protestáns egyházat egyenlően bevették a társulat tagjai közé: akkor csak az országos törvények álláspontján voltak (mit tiszteletben kell tartani minden jó állampolgárnak), mely törvények 1868-ban egyenlő szabad vallás-gyakorlatot és teljes jogegyenlőséget biztosítottak mindnyájunknak. A midőn tehát némelyek egyiket-másikat egyenesen ki akarják onnan zárni, magával az országos törvénnyel jönnek ellenkezésbe, nem is említve, hogy a ker. szeretet nagy törvényét helyezik érvényen kívül. Itt tudomány-mivelésről van szó, és nem felekezeti eskedésről“.

És most halljuk Sász Gerőt „Unitárius idegesség, nro II.“ a címe a cikknek, melyben a „Prot. Közlöny“ 12-dik számában, saját szavai szerint abban a megtisztelő figyelembe részesíti a Ker. Magvetőt, hogy figyelmére méltatja. Igazán nagy kegy tőle. Mellőzve azokat a frázisokat, melyekkel az Istentől különleges költői tehetséggel megáldott férfiú cikkét fölékesíti, milyenek „szemforgató unitárius“, „róka-börbe bujt jámborság“, „hazudozás becsületünk rovására“, „ragalmazás legdrágább, legféléltetebb kincsünkben“, „a ki az unitárius hangot, modort akarja követni: takarja el arczát, hogy elrejtse a szeplőt“, „skandalum, rettenetes attentatum“, „ha az unitarismus a „Jövő vallása“, akkor hálát adok az Istennek, hogy előbb születtem két ezer esztendővel; mert akkor már lesz elég Dávid F.-egylet, de nem lesz kereszténység, és az akkor élő emberek nem fognak rajongani az örökszép ideálokért, nem fognak a menyországért vért és könnyeket hullatni, hanem boldogok lesznek, ha bivalokat nevelhetnek“ stb. stb., — mellőzve — mondjuk — e költői frázisokat, cikkének tartalma szárazon előadva ez: Az unitáriusok ellen beszélni, eddig valóságos bűn volt. Ő erkölcsi bátorsággal bír ezt megtenni. Visszautasítja a Lonkay lovag „Magyar Állam“-ával való összehasonlítást. Az unitáriusokat nem zárja ki az alakulandó Társaságból, ha szellemi gyönyört, lelkiüdvösséget keresnek és találnak e „protestáns“ és „keresztyén“ tudományos törekvésekben; de ők abban jól nem találhatják magukat, mivel sem nem protestánsok, sem nem keresztyének. Az unitarismus csak a mai világirodalomban divatos rationalismust képviseli. Ezért nem tud hódítani. Az a fellendülés, melyet az új korban egy Channing minden tiszteletreméltó férfiú adott annak, Amerikában és Angliában csak ephemer hatáshoz lehet. Különbösen távol legyen tőle az inquisitori szerep. Előtte az eszkimó hite épen olyan szent, mint az unitáriusoké, vagy a pápa hite. Legyen szabad hát neki is a magáéhoz ragaszkodni. A míg interconfessionális törvényekkel ütik arczul a szabad gondolkozást, addig védelmezi a maga hitét, abban a perczen a melyben projectálni fogják az általános vallásos egyenjogúságot, a

kötelező polgári házasságot és több ezekkel kapcsolatos jogokat: egyetlen votumával bár, ezeket fogja támogatni. Az unitáriusokat nem üldözi senki. Bennök van a hiba, hogy nem ismertetnek. Tessek harcolni a katolikusok ellen, ott az ellenség, ott keressék a diadalmat, és ne a kálvinista egyházat szemeljék ki, hogy annak romjain felépítsék a „jövő vallását“. Végül aztán még a „keresztény“-y-jának jelöli meg a helyét.

Ez rövidbe foglalva a Sz. G. cikkének tartalma. Nos, hát nézzünk szemébe mi is állításainak.

Mindenekelőtt tudomásul vesszük a Szász Gerő ur erkölcsi bátorságát, mely szerint az unitáriusokkal szemben a bünt is kész megtenni. Lonkayra mindjárt rájövünk. Tudomásul vesszük azt is, hogy az unitáriusokat nem zárja ki az alakuló Társaságból. De az ellen már épen protestálunk, hogy az unitáriusok ne lennének se protestánsok, se keresztények. Utána néztünk a főt. Ferencz József ur cikkének, a melyre Sz. G. ur hivatkozik; azt mondja, hogy mostani püspökünk maga kijelentette, hogy az unitáriusok nem protestánsok. Az idézet ez: „En azt, hogy a prot. név ránk, szorosán véve ki nem terjed, a bíráló történelem alapján mondtam; mert mi a smalkaldi gyűlés aktáját alá nem irtuk s hogy ahoz később is formailag járultunk volna, nincs adat róla.“ Szórol-szóra ugy van, a mint idéztetett. De miért nem idézte tovább is ama kijelentést? Kiegészítjük mi: „Evvel azonban nem vala szándékom — mondja tovább folytatólag ugyancsak főt. F. J. ur — a szellemi rokonságot, még kevésbé a vallás-erkölcsi téren való atyafiságot megtagadni; ellenkezőleg azt hiszem, hogy mi, tekintve a protestantismus alap elvét, e nevezetet sokkal inkább megérdemeljük, mint sokan azok közül, kik e névvel dicsekednek; az atyafiságot pedig nemcsak a protestánsokkal, hanem a katolikusokkal is fenn akarjuk tartani. Erre int minket a Krisztus szelleme.“ Sz. G. ur jónak látta ezeket elhallgatni; mert akkor nem foghatta volna rá mostani püspökünkre, hogy ő már 1872-ben kijelentette, hogy az unitáriusok nem protestánsok. Avagy táa csakugyan abban a meggyőződésben van Sz. G. ur, hogy a protestans fogalom egyjelentőségű akár az ágostai, akár a helvéthitvallásu konfessioval? Akkor bizony mi is kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy nem vagyunk protestánsok. Csakhogy mi legközelebbiről a Warga Lajos „Ker. Egyház Történelmé“-ből is azt tanultuk és W. L. sárospataki theol. tanár, hogy az az ünnpélyes tiltakozás (protestatio), a honnan a protestans elnevezés származott, nem valamely káté, nem bizonyos hitcikkék kodifikálása, hanem annak kijelentése volt a reformatió hívei részéről, hogy „lelkiismereti kérdésben nem engedhetik meg, hogy a többség által leszavaztassanak“. (L. Warga L. A. Ker. egyház-történelme II. köt. 38. lap.) Hallja Sz. G. ur! A lelkiismeret dolgában a többség által magát leszavaztatni nem engedni — ezt teszi protestánsnak lenni. Ez alapon pedig, a mint főt. F. J. ur 1872-ben hivatolt cikkében kijelentette, mi sokkal inkább megérdemeljük e nevezetet, mint sokan azok közül, kik azzal dicsekednek.

: Ezzel kapcsolatban lehetetlen hallgatással mellőznünk a Prot. Közlöny következő 13 számában a Különfélék között megjelent, igazán jellemző utóadatot. „Ismeretlenkézből vettük a következő sorokat, — így szól az: — Nt. szeik. ur! — Értsd Sz. G.-t. — A prot. Közl. 12. számának 103. lapján közlött „Unitárius idegesség“ adataiból kiharadt, hogy midőn osztózni kell a br. Baldácsy-alapból, akkor „protestánsok“ és beszámítják magukat a 11 protestáns püspök közé“. Hogy egy ilyen megjegyzés egy kálvinista fejében megszülethetett, azon nem csodálkozunk, mert a mint Jézus is mondá: „szegények mindenkor lesznek veletek“. De hogy ezt Sz. G. ur lapjában kiadta, hozzá még ismeretlen kézből véve adta ki, nem csak, hanem folytatólag azt is kijelenti, hogy szándékosan hagyta ki a különben hatalmas adatot — tehát az ő fejében is megfordult — de a hagyományozó akarata előtt kötelesség meghajolni, másfelől látszatát is kerülni akarta annak, mintha ők irigyelnék az unitáriusoktól e jótéteményt, — de azt megengedi, hogy ezt más elárulja — no ehhez valójában nem tudjuk mit mondjunk. Ehez az eljárásához tessék Sz. G. urnak a szemforgató, rókabőrbe bujt jámborság, álnok, magatettetés más hasonló költői epithetonjait alkalmazni, mert ehhez azok igazán találhatnak.

És ezzel éppen Lonkayhoz is érkezünk. Sz. G. ur nemcsak protestáns, de keresztény voltunkat is megtagadja. Lám, hogy nem ok nélkül állítottuk a Prot. Közlönyt előbbi közleményünkben a Magyar Állam mellé. Hiszen ugyanezt Lonkay ur is megcselekedte a nevezett lapban már 1874-ben. És így még az eredetiséggel sem dicsekedhetik Sz. G. ur. S vajjon miért is nem keresztények az unitáriusok! Azért, mert csak egy Istent hisznek. „De egy Istent hisznek — ugymond Sz. G. — a zsidók is, a mohamenádok is, mégis kinek jut eszébe, hogy zsidót, törököt, persát kereszténynek nevezzen?“ Meg vagyunk győződve róla, hogy Lonkay ur éppen így gondolkodik az unitáriusokról. Azután rendre veszi az ünnepeket, megemlékezik a keresztéségről s azt mondja, hogy mindezeket megtartják ugyan és gyakorolják, de nem hiszik a Krisztus istenségét. No lám, Lonkay ur is éppen erre fektette a fősúlyt a kereszténységben. Szóval, az unitarismus nem egyéb a világirodalomban divatos realizmusnál. Mintha csak a Magyar Államot olvasnók, mondjuk ismét. És mondjuk azt is, hogy bizony sokkal jobb lett volna Sz. G. urnak, ha cikke elején tett fogadását megtartva, „áldatlan dogmatikai vitatkozásba nem bocsátkozik; mert e téren ugyan soh se fog babérokra szert tenni, ha még egyszer annyi szent himppal hinti is be magát. Nézze csak meg „Unitárius idegesség“ nro I. cikkét. Abban azt írta, hogy „az unitáriusok konfirmatiói kátéja a Nagy Péterének utánzata, csakhogy a három isten helyett egyet emlegetnek.“ Ha ez így van, ha a mi káténk csak a Nagy Péterének utánzata, akkor vagy keresztények az unitáriusok is, vagy nem keresztények a reformátusok se. Mert az a különbség, hogy a mi káténkban egy isten van a Nagy Péterében levő három isten helyett, legfennebb a mi javunkra esik, a mennyiben a keresztény vallást eddig még minden-

ki egy és nem három Istent imádó vallásnak tartotta. De mi nem akarjuk felhasználni s bizonyára Nagy Péter se köszönné meg Sz. G. urnak azt a baklövését, mely szerint az ő kátéjét úgy mutatta be, mint a melyben három isten taníttatik. Ezért hát csakugyan jó lesz, ha Sz. G. ur nem elegyedik többé a dogmatizálásba; mert imé, maga alatt is hamar levághatja a fát.

Még egy komolyabb oldala is lenne ennek a kérdésnek: Meggondolta-e Sz. G. ur, hogy a midőn azt állítja, hogy az unitáriusok nem keresztények, akkor a szentesített országos törvények, legközelebről az 1868-ik évi LIII-dik t. cz. ellen vét, melyben hogy az unitárius vallás követői is, mint egyik törvényesen bevett keresztény vallásfelekezet benn foglaltatnak, azt hisszük, nem tagadja. És ha Sz. G. ur ezt a kérdést téteti fel olvasóival: keresztények-e az unitáriusok? s erre aztán nyomban maga azzal felel, hogy azok bizony nem keresztények: vajjon nem kérdezhetnék-e meg mi is a tisztí ügyésztől vagy a sajtóbíróságtól, hogy minő büntetése van az országos törvény ellen vétőknek? De mi nem viszzük ide a dolgot s csak azért hoztuk fel ezt is, hogy kimutassuk, hogy ezen kérdés elől is alig térhetne ki másképpen, mintha valamilyen olyan törvényfacsarási módot eszelne ki, a minőt a Lonkay „Magyar Állam“-ában látunk, a mely úgy akar kibujni épen ezen törvényczikknek §-ai alól, hogy azt mondja, hogy a katolikusok nem bevett vallásfelekezet, hanem religio hae redivaria s így ez a t. cz. rájuk nem vonatkozik, őket nem kötelezi.

„Az unitarismusnak nincs hódító ereje s csak ephemer hatása lehet.“ Mondja tovább Sz. G. ur. E meggyőződésében nem kívánjuk ezuttal háborgatni. Lehet, hogy igaza van, lehet, hogy nincs. Hogy az unitáriusoknak összes létszáma, ide számítva az angol és amerikai unitáriusokat is, nincs akkora, mint egyedül a magyarországi reformátusoké, ez igaz. De látja, ezek az unitáriusok olyan nagyképűsködők, szeretik rókabőrbe bujni. Ki tudja, nincsenek-e más egyházakban is elrejtözve? Hátha éppen azok, a kik legjobban kiabálnak reánk és ellenünk: lesznek a mi uttörőink? Aztán igaz az is, hogy mi az isten-ember dogmáját nem fogadjuk el, mert attól tartunk, hogy vagy a történeti Krisztust elveszítjük, vagy Istent juttatjuk a halandók közönséges sorsára. Ezért így okoskodunk, — persze ez csak olyan vulgaris ratio — hogy tartsuk mi meg Istent annak a megfoghatatlan valóságnak, ki Mózesnek is csak az égő csipkebokorból szólott, a nélkül, hogy ábrázatát megmutatta volna s a kiről maga Jézus azt mondja, hogy lélek és láthatatlan; s aztán tartsuk meg a történeti Krisztust is, a ki egykor az emberek között járt, szenvedett s ma is itt van közöttünk lelkesítő szellemével s nemes példaadásával. Ennek megfelelőleg, ha nem imádjuk is Jézust mint Istent; de hiszünk neki és az ő beszédei előttünk szent igazságok. Már pedig ő mondja azt is: „nem jó el úgy az Istennek országa, hogy ember eszébe vehetné. Bizunk hát az Isten országának terjedésében. Ne tessék e bizalmunkért kinevetni vagy szeméit villogtatni. Nem tartjuk mi magunkat az Isten országa kizárólagos

letéteményeseinek. De ha Sz. G. ur, Lonkay ur és sok mások is, a kik velök talán egy nézetben vannak, nem akarják is elismerni azt, hogy mi is keresztények vagyunk, ahhoz már mégis csak van jogunk, hogy mi azoknak tartzuk magunkat és így egyházunkat is a Krisztus által megalapított Isten országa messze kiterjedő határai között levőnek tekintsük. Ne aggódjék hát Sz. G. ur sem miattunk, sem a Channing sikertelen fáradságaért. Mi is megmiveljük azt a barázdát, melyet Isten reánk bízott; a Channing műveit pedig lelki gyönyörrel fogják olvasni, még tán tanulmányozni is, akkor is, mikor Sz. G. urról és rólunk sokunkról a világ már semmit se fog tudni.

De ha Sz. G. ur ezek szerint az unitarismust nem tartja is életképesnek s így nem is jósol annak jövődőt, az még sem szép tőle, hogy saját vallásához is csak addig ragaszkodik s egyházát csak addig védelmezi, „a mig interkonfessionalis törvényekkel ütik arczul a szabad gondolkozást“. Saját szavai. „De abban a perczen, a melyben projectálni fogják az általános vallásos egyenjogúságot, stb, egyetlen votumával bár, de bizonyára ezeket fogja támogatni.“ Ismét saját szavai. Már engedjen meg, de ezek nem mutatják, hogy valami erős kálvinista lenne, sőt arra engednek következtetni, hogy csak az interkonfessionalis törvények zárják el attól, hogy szabad gondolatait világgá bocsássa. A mi a viszonyokhoz képest lehet igen helyes álláspont. De aztán ne dicsekedjék azzal, hogy „akár társadalmi, akár politikai, akár egyházi téren mindig az ellenzék soraiban találja meg szerény helyét“. Ezek is saját szavai. Mert az az ellenzéki férfit, a ki azt várja, hogy más tüzze ki a lobogót, de maga nem megy tűzbe, annak bizony soha se jut részébe, mint maga elismeri, a Dávidis meg nem érdemelt szerencsétlensége, hogy tömlőczbe kerüljen. Mi nem arrogáljuk magunknak az ellenzéki virtust; sőt úgy érezzük és úgy hisszük, hogy a mikor az általános vallásos egyenjogúságot s más ezzel kapcsolatos jogokat projectálni fogják, a mikre, legyen meggyőződve, annak idejében mi is rászavazunk, mi akkor is unitáriusoknak maradunk s egyházunkat a lehetőleg akkor is védelmezni fogjuk.

Még csak egyet. Sz. G. ur szerint tán bennünk van a hiba, hogy még oly nagy jogi tekintély is, mint Tóth Lőrincz egyik jogi munkájában az 50-es években azt állította, hogy unitárius nem lehet tanu stb. Hogy mi célja lehetett Sz. G. urnak ezeknek felidézésével, nem tudjuk, nem is kutatjuk. Látjuk, sőt naponta tapasztaljuk, hogy itt közelünkben is, a kikkel együtt élünk százévek óta, mennyi balvéleménynyel vannak irántunk. Ime, Sz. G. ur is mi mindennél akar ócsárolni. Hát ez, bizony, így van, sajnáljuk is. De nem tehetünk róla. Legfennebb elmondjuk, a mit elmondhatunk, mikor alkalom nyílik rá, mint elmondottuk annak idejében Tóth Lőrincznek, elmondottuk Lonkaynak s most elmondottuk Sz. G. urnak is. Azt a tanácsot azonban, mely szerint a katolikusokra mutatva így szól: „Ime, ott az ellenség, azzal tessék harcolni; ott keressék a diadalmat és ne a kálvinista egyházat szemeljék ki, hogy annak

romjain félépítsék a „Jövő vallását“ — ezt a tanácsát — mondjuk — nem fogadhatjuk el. Először azért, mert mi a katolikusokat se nézzük ellenségeinknek. Tudjuk, hogy azok között is vannak, a kik nem jó szemmel néznek, tán az országból is kiüznének. De lám, a reformátusok között is vannak, a kik még kereszténységünket is kétségbe vonják. Egyes elfogult, tán bigott lelkekért azonban sem egyik, sem másik felekezetet és egyházat gyűlölni nem tudjuk, nem fogjuk; mert ez igazán nem keresztényi erény. Ezt, akár Istennek, akár csak embernek higyjük a Krisztust, ő nem tanította; sőt arra intette tanítványait, hogy még ellenségeiket is szeressék. Nem fogadjuk el tanácsát azért, mert arra nincs is szükségünk szemben a ref. egyházzal, mely iránt mi jobb véleménynyel vagyunk és sokkal szilárdabb és diszesebb épületnek tartjuk, minthogy rommá legyen. Minket a kereszt se hoz lázba s a ref. tornyokból imára hívő harangok szózatát is jól esik hallanunk. Hívei mindig lesznek ennek is, annak is. De engedje meg Sz. G. ur, hogy mi se mondjunk le a jövőről, mely minden esetre kecsegtetőbb és biztosabb, mint a múlt volt, akár a társadalmi intézményeket, akár az egyesek gondolkodás módját, miveltségét és felvilágosultságát tekintjük.

Isten velünk. A mi az „y“ elhelyezését illeti, ezzel most nem vesződünk. Ne feledje Sz. G. ur is, hogy a „betű megöl.“ Különben is e füzetben már egy önálló czikket kapott ez az egy — szinte azt mondók — unitárius betű.

Az alakuló közgyűlés.

A fennebbi közlemény már teljesen készen s részben kiszedve volt, mikor az irod. Társaság f. évi ápril 16-án Budapesten alakuló közgyűlését megtartotta. A mint a napi lapokból örömmel olvassuk, a közgyűlés, melyen a debreczeni egyház küldöttei szintén megkísérlették az unitáriusoknak a Társaságból leendő kizárását, ezeknek ez iránti indítványát nagy többséggel elvetette s így ezt a szerencsétlen kérdést szerencsésen megoldotta. Szerencsésnek mondók a megoldást, nemcsak magunkért, hogy e szerint mi is tagjai lehetünk az irod. Társaságnak, hanem még inkább a protestantismus nagy elvének ez újabb diadaláért. Mert bizonyára, a debreczeniek által nekünk szegzett fegyver még mélyebb sebet ejtett volna magának a protestantismusnak eme nagy elvén, mint rajtunk és az unitarismuson. Hiszen végre is, mit veszítettünk volna mi, ha kizárnak a Társaságból? Elvesztettük volna a jogot a belépésre, egy irod. Társaságba, melynek szép eszméjéhez már a múlt emlékei által is ragaszkodtunk, s most, hogy mosolygó ábrázattal újra megjeleneni láttuk, örömmel üdvözlöttük s jövőjéhez nagy reményeket fűzünk. És e veszteség, bizonyára érzékenyen is esett volna. Elvesztettünk volna egy tért, melyen erőnk és tehetségünk mértéke szerint mi is tán hozzájárulhatni véljük az egyházi élet folytonos gondot igénylő apo-

lásához. De amugy is megmaradt volna nekünk annak haszna, élvezhettük volna gyümölcseit, olvashattuk és tanulmányozhattuk volna kiadványait, azokból épülhettünk s általuk minden akadály nélkül bölcsőbbekké lehattunk volna. Ez esett volna a mi veszteségünk számlájára. Ellenkezőleg, ha a kizárási indítvány elfogadtatik, számba se véve azt a csekély veszteséget, a mi a mi kimaradásunkkal érte volna a Társaságot és a mi, őszintén elismerjük, távolról sem fogja pótolni azt a nagy hiányt, a mit a Társaság érezni lenne kénytelen, ha a debreczeniek és a velük együtt gondolkozók csakugyan kilépnek, vagy kimaradnak abból, s elfordulnak édes testvéreiktől csak azért, mert azok nem fordultak el tőlünk, megtagadják a szövetséget velük csak azért, mert az előbbiek a czélnál minket is érdektársaiknak tekintenek, — magán a protestantismus alapelvén esett volna egy oly csorba, a melyet tán százesztendőök sem tudtak volna kiköszörölni. Mert ismételni vagyunk kénytelenek, hogy a protestantismus alapelve nem más, mint a lelkiismeret szabadsága s a mi ennek elutasíthatlan postulatuma: a szabad vizsgálódás a hit dolgában is. Az a protestatio, honnan a protestantismus keltezi magát, megelőzte mind az ágostai, mind a helvét hitvallásu vallástételt. Ugyanazon alapeszme magvából még számos hajás szökkent fel. Pálffy József egyháztörténeti tankönyvében, mint kisebb prot. felekezeteket tárgyalja a mennonitákat, arminianusokat v. remonstránsokat, a quákkereket s b. (P. J. soproni lelkész és hittanár a Ker. anyaszentegyház története, prot. ifjúság számára. Harmadik jav. kiadás. Pest, 1871. 110—117 l.) Warga L. sárospataki theol. tanár legujabb nagybecsű egyháztörténelmi művében a baptista és quaker felekezeteket szintén ugy említi, mint a prot. egyházban levő kisebb felekezeteket. (W. L. A. ker. egyh. tört. II. köt. 739. l.) Ugyanezen művében „A reformátio Magyar és Erdélyországban“ czimű fejezetben, a protestánsok közt támadott vitatkozások előadásánál tárgyalja a Dávid Ferencz ujítását is az Isten személyi egységére nézve s e tan gyors elterjedését Erdélyben a kálvinismus diadala elé állítja. (U. o. 250 l.)

Mindezeket csak annak kimutatására hoztuk itt fel, hogy ugy az ev. ref. mint az ágost. ev. egyházak, igenis, benne vannak a protestantismus fogalmában, sőt kiváló igényt formálhatnak ahoz, mind történelmi szempontból, mind a mult százévekben hozott ide vonatkozó hazai törvények alapján; de magát a fogalmat azért teljesen ki nem meritik, be nem töltik. Mint az élőfa fogalmában benne van a hegy lábánál fejlődő erős tölgy és lombkoszorus büszke cser; de benne van a fennebb tenyésző szálás bikk és sudar fenyő, és még hány neme az élőfáknak, melyeknek egy része a legmagasabb kősziklák tetején már alig egy marék földbe fogantozik gyökereivel: ugy a protestantismus fogalma is jóval nagyobb, mint akár az ev. ref., akár az ágost. ev. egyház, akár a kettő együttvéve. Bele férünk abba mi is sok tekintetben mindenesetre különböző hitnézeteinkkel is. És bele férnek még sokan mások is, a kik az alapeszmét elismerik és elfogadják, s vallásos meggyőződésüket nemcsak

valamely külső tekintélyre alapítják, hanem azt, ha külső tekintély segítségével is, ugyszólván önmaguk teremtik meg maguknak. Nem ezt mondják: ezt hiszem, azt nem hiszem; mert erre tanítottak és ezt követeli tőlem az egyház, hanem mert magam is épp úgy vagyok meggyőződve. Innen van, hogy protestáns egyházakban bármi néven nevezzék is azok magukat, a legsötétebb orthodoxismustól a legszélsőbb liberalismusig az egyeseknél a hitfelfogásban oly végtelen nagy divergentiákkal találkozunk. Mert azt csakugyan senki se hiteti el velünk, hogy a magyarországi ev. ref. egyház két milliót meghaladó tagjai mindnyájan egy és ugyanazon meggyőződésben lennének a hit összes tárgyaira nézve. Ugyanezt mondhatni az ág. hitv. ev. egyház egy millió egy-két százezeret tevő s az unitárius egyház közel 60,000-re menő tagjaira nézve. S ha valaki ezzel szemben arra hivatkoznék, hogy hiszen a katolikusoknál szintugy megvan az egyeseknél ez a hitbéli divergentia; pl. hányan nem gyóznak és nem bőjtölnek közöttük is, hát erre csak azt mondjuk, hogy a tényt magát elismerjük, de a hasonlat azért még sem talál. Hogy miért nem talál? Annak bővebb f-jtegetésébe most nem bocsátkozunk. A ki a katolikus és protestáns egyház alapelvei között a különbséget ismeri, meg fog érteni. Elég, hogy mi az irod. Társaság alakuló gyűlése megállapodásában a protestantismus emez alapelveinek egy újabb nagy diadalát látjuk és üdvözljük s nem tudjuk eléggé méltányolni a bölcseségnek amaz erejét, mely nem engedte azt elhomályosíttatni.

Tisztelettel meghajlunk a magyar protestantismus eme férfiai: egy mózesi elhivatással dicsekedhető Vay Miklós báró, Tisza Kálmán min.-elnök, Tisza Lajos gr., Prónay Dezső báró, Szász Károly, Szász Domokos püspökök, Lukács Odön esperes urak előtt, kik a nagy elvért sikra szálltak és lelkes táboruk előtt, mely vezéreit ingadozás nélkül követte. Nem vádoljuk, nem dobunk követ az ellenpárt férfiakra is; mert azok is meggyőződésükért harcoltak s ezzel is annak adták jelét, hogy ők is protestánsok. Sajnáljuk hogy éppen miattunk kellett ennek a kellemetlenségnek történni; de a levegőt is viharok tisztítják meg.

Lelkünkkel örvendenénk rajta, ha a debreczeniek belátnák, hogy tán nem is volt teljesen indokolt az unitáriusok elleni tiltakozásuk, vagy ha már indítványuk ezeknek kizárását illetőleg a többség által elvetetett, megnyugodnának az alkotmányos élet ez egyetlen fórumának határozatán s kimaradásukkal nem zsbasztanák meg a még bölcsőben szendergő csecsemő fejlődését, megindulását és megizmosodását. Legyenek meggyőződve, hogy mi nem fogjuk megzavarni az irod. Társaság feladatát, mely nem lehet más, mint kiadványai által a valláserkölcsei életet eleveníteni, a protestáns öntudatot fejleszteni s ezeknek segítségével is a magyar nemzetet emelni és a hazafiságot ápolni. Az alakuló közgyűlés lefolyását különben ugyancsak a napilapok után az alábbiakban ismertetjük:

A közgyűlés ápr. 16-án tartatott meg Budapesten az ág. ev. egyli. deáktéri nagy disztermében, mely ez alkalomra teljesen megtelt.

Báró Vay Miklós elnök a maga s báró Prónay Dezső nevében üdvözlővén a megjelent tagokat, megnyitó beszédében, mint a megkezdett munka sikeres végrehajtásának biztosítékát, kiindulási pontul a keresztény szeretet és egyetértést jelölte meg.

Báró Prónay Dezső szerencsés auspiciumnak tartja, hogy b. Vay Miklós nyithatta meg e gyűlést, az általa megjelölt alapon, az ő tapasztalt elnöki vezetése alatt meg van győződve arról, hogy a mindnyájunk által óhajtott célt el fogjuk érni.

Mindkét beszédet a közgyűlés élénk helyesléssel fogadta s ezután megkezdődött az alapszabály-tervezetnek tárgyalása.

Az 1. §-nél, mely a társaság címét tartalmazza, Tisza Lajos gr. indítványára a „tudományos“ jelző a czimből kihagyatott, miután a Társaság feladata nem lehet csupán tudományos, hanem a prot. nép számára valláserkölcsei olvasmányok kiadása is.

A 2. §-nél Szász Domokos püspök indítványára a társaság céljául tüzte ki parochialis könyvtárak létesítését és előmozdítását is.

A 3. §-nél Vályi János tiszántuli főgond. módosítást nyújtott be az iránt, hogy a Társaság tagjai sorába csak is ág. evangélikusok és ev. reformátusok léphessenek be, mely módosítványt K. Tóth Kálmán, mint a debreczeni ref. egyház képviselője, hosszabb beszédben támogatta.

E kérdésnél nagyobb vita fejlődött ki. Első, ki a fennebbi módosítás ellen szót emelt: Tisza Kálmán miniszterelnök ur volt. „Én azt hiszem — ugymond — hogy ezen javaslatnak elbírálásánál nem a corpus juris szavai, hanem a protestantismus szelleme az irányadó. É szellem azt a kizárólagosságot nem ismeri. (Helyeslés.) „Szükséges jól tisztába jóni a dologgal — mond tovább — sajnálni fognám, ha úgy van — csak az esetben fogják támogatni az irod. társaságot, ha ezen exclusiv természetű javaslat jut dialdalra, de lehetnek mások — s azok között vagyok én is — kik visszavonulnak, mihelyt e nem protestáns szellemű javaslat fogadtatik el.“ (Zajos helyeslés.)

Dicsőfi József debr. t. csatlakozik Vályi módosítványához.

Tisza Lajos gr. erre megjegyzi, hogy e szerint nem volt időszerű e kérdés szőnyegre hozatala. „A mult évben kibocsátott felhívásnak — így szól — Ferencz József és Dániel Gábor, az unitárius egyház püspöke és főgondnoka is alá van írva. Furcsa volna, hogy azokat zárjuk ki a társaságból, a kik a felhívást kibocsátották. A debr. egyházközségnek és a debr. tractusnak jogában lett volna ezen felhívásnak alá nem írni, de azt mondani: én csak úgy állom szavamat, ha ezt kirekesztjük, ez idejét multa.“

Révész Kálmán pápai t. abból akar következtetést vonni az unitáriusok kizárására, mivel ha alá is irták a felhívást, de a közgyűlésre való meghívást nem irták alá.

Szász Károly püspök meggyőződése szerint a do'lg érdekét teljesen kimeríti a Tisza Kálmán indítványa. „Hogy e meghívó alá nem írása győzhette volna meg azokat, kik a módosítvány mel-

lett vannak, hogy egy esztendővel ezelőtt abban a hitben lettek volna, hogy itt az unitáriusokról még csak szó sem lehet, holott az unitárius püspök és főgondnok a társaság alakulására kibocsátott meghívókat aláírták, már ez a fedrusi mese farkasának okoskodására vall.“ (Ugy van.)

Prónay Dezső báró kijelenti, hogy ha azt gyanította volna, miszerint oly indítvány tétetik, melyet az exclusivitás jellemez, igen meggondolta volna: vajjon alkalmas-e a pillanat e gyűlés egybehívására. „A protestáns szó használata kizár minden kételyt. Pártolja Tisza főgondnok ur indítványát.“ (Helyeslés.)

Kiss Albert pártolja a benyújtott módosítványt s a protestáns szellemnek adott magyarázatot, nem tudja elfogadni.

Szász Károly püspök erre személyes kérdésben szót emelvé, elismeri, hogy igen lényeges különbség van a két hitfelekezet dogmái között, de ez nem ok arra, hogy irodalmi és tudományi téren együtt nem működhetnének.

Lukács Ödön nyiregyh, esp. a prot. türelem és szeretet elveire hivatkozva, jogosulatlannak tartja a felmerült vitát és az egyetértést hangsúlyozza.

Szász Domokos püspök mindenekelőtt csudálkozását fejezi ki a felett, hogy miután a tiszántuli egyh. kerület közgyűlése, tehát a maga legfőbb testületében, a felhívásban lett alapot ünnepélyesen hozott végzésében elfogadta s ez alapon a pártolói tagsági díjat 4-szeresen letette az ügy oltárára, hogyan akarják most ugyanazon egyhk. lelkészei és tanárai saját legfőbb hatóságuk határozatát desaválni. Azután hivatkozva arra a körülményre, hogy ő éppen az erd. részekben szolgálja anyaszentegyházát, hol az összes magyarországi unitáriusok 95% lakik, a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik az unitáriusokról, a kikkel — habár maga is mélyen érzi s nagy súlyt fektet azon dogmatikai különbségekre, melyek az unitarizmus és kalvinizmus között fennforognak — a hazafiság, a társadalmi, irodalmi actióknak igen sok mezején együtt lehet működni. „Parányi erőket egyesíteni — így folytatja beszédét — nemcsak hogy a kalvinista egyház multjával, traditiójával, confessióival ellenkezőnek nem tartom, sőt azon meggyőződésben vagyok, hogy a magyar ref. egyháznak egyik létérdeke azoknak az eszméknek, szellemnek, a mely benünk él, mentől szélesebb körben, körében azoknak, a kik bár eltérnek sok kérdésben, de lényeges pontokban velünk egyetértők, testvérjobbot nyujtani; különben a széttagoaltságában parányi erő eme egyesülésében sem elég, hogy azon áramlatokkal, melyek mind ellenünk sorakoznak, a szellemi viaskodás terén győzelemmel állhasson meg. Önmagunk, hazánk, egyházunk célzatai elleni bünt követnénk el, ha önmagunk vetnénk el a viszály magvát oda, a hol ha kikel, mérges gyümölcsöket terem, hol önmagunk bénítjuk meg saját erőket. Fátyolt vetve a harczokra és küzdelmekre, melyek régen a két egyház közt folytak, ne bolygassuk e régi zsinatok emléket, ne nyissuk fel ma a XVI. század confessioinak egyik-másik lapját és ne olvassuk egymásra a paragrafusokat, melyek nemcsak az unitáriusok,

hanem a lutheránusok ellen is szólnak. Ha e térre visszük a vitát, nemcsak hogy az unitáriusokkal harcolunk meg, de magunk közt sem élünk békés napot. (Úgyvan!) Mert a ref. és unitárius egyház közt igen nevezetes differentiak forognak fenn, de a véleménynyilvánítás szabadságának köszöni a magyar prot. anyaszt.-egyház mai fennállását és tekintélyes erejét.“ Végre még a debreczenieket saját superintendentiájokkal is ellenkező módosítástól elállni kérvén, így végzi nagyszabásu beszédét: „Az erd. egyházkerületben is olyan viszály imitt-amott, mint melyeket jelzett az egyik felszólaló, merült fel, mert hisz az óhatatlan, hogy egyes felekezetek közt surlódások ne történjenek, de tőlünk függ első sorban, hogy az ellentétek kibéküljenek.“ (Éljenzés.)

Vay Miklós báró erre megjegyvezvén, hogy a bold. Révész Imre-féle irod. Társaság kezdeményezésekor is merültek fel az ágostaiakkal szemben kérdések, minők most az unitáriusokkal s ezt mint haladást jelezvén, feltette a kérdést, mire a közgyűlés imponáló többsége a Vályi J. módosítványát elvetette s így az unitáriusok is az alapszabályok szerint a társulat tagjai lehetnek.

K. Tóth Kálmán erre kijelenti, hogy a történetek után társai, kik Vályi indítványa mellett csoportosulnak, nem vehetnek részt a tárgyalások további folyamában. A közgyűlésen e kijelentés nagy konsternatiót idézett elő.

Az 5. és 6. §-hoz, a melyek a pártfogó és alapító tagok díjairól szólnak, Darányi Ignác azt a pótlást ajánlja, hogy a kamatok pontatlan befizetése esetén a megfelelő tőke esedékessé váljék. Elfogadtatott.

A társulat kiadványairól szóló 24. §-nál Tisza Lajos gr. oly értelmű módosítványt nyújt be, mely szerint a kiadványok közül minden kizárandó, a mi a felekezetek közt surlódást idézhetne elő. Elfogadtatott.

Az alapszabályok a közgyűlés szövegezésében megerősítés végett a kormány elé fognak terjesztetni. Az ideiglenes végrehajtó bizottság tagjaiul Vay Miklós báró elnöklete alatt megválasztottak: Helybeliek: Prónay Dezső báró, Szász Károly, Tisza Lajos gr., Zsilinszky Mihály, Teleki József gr., Váradi Gábor, Ballagi Mór, Arany László, Darányi Ignác, Horváth Sándor, Szóts Farkas, Bedő Albert, Hegedüs Sándor, Mocsáry Lajos. Vidékiek: Beöthy Zsigmond, Czékus István, Kemény Gábor báró, Ferencz József, Dániel Gábor, Degenfeld Lajos gr., Kun Bertalan, Pap Gábor, Szász Domokos, Szilády Áron, Prónay Gábor br., Vízolyi Gusztáv, Vay Béla br. Zay Miklós gr., Káldy Gyula és Karsay Sándor.

A közgyűlés 1 órakor ért véget.

Ezzel véget ért a mi ismertető közleményünk is. Hosszadalmasságúért legyen mentségül a tárgy fontossága. Azzal az óhajttással zárjuk be sorainkat, hogy az immár megalakult Magy. Prot. Irod.

Társaság éljen, virágozzék és teremjen minél gazdagabb gyümölcsöket a magyar protestantismus örök büszkeségére, Isten országának terjesztésére.

E végből sorakozzunk mi is minél számosabban tagjai közé, bebizonyítandó ezáltal is, hogy abban az értelemben, a mint mi azt elfogjuk és a közgyűlésen is kifejezést nyert a protestáns név, mi is protestánsok vagyunk. Legyen közös jelszavunk: a testvéri szeretet és munka.

FIGYELŐ.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

„Luther élete.“ Már előbbi tüzetünkben jeleztük e mű megjelenését s most — ígéletünk szerint — ismertetjük. Teljes czime ez: Luther Élete, A miveltt közönség s különösen az ifjuság számára: Irta dr. Masznyik Endre, theol. akad. ny. r. tanár. Pozsony. Ajánlva br. Prónay Dezső egyházfelügyelőnek. E mű egyetlen a magyar irodalomban, mely Luther életét ily terjedelemben tárgyalja. Nagy fáradságnak az eredménye, s tartalma különösen meggyőző erről. Író nemcsak arra fordít gondot, hogy magát a történelmet előadja, hanem ezen kívül Luther 95 tételét és a „reformatio marseillaisének“ nevezett „Erős vár a mi istenünk“ kezdetű éneket is eredeti fordításban közli. A legjobb források helyes használása, valamint az ezekből idézett részletek mind emelik a mű értékét. De azt éppen nem helyeselhetjük, hogy az író minduntalan idéz egyetmást költőinkből s az abban levő név helyett Luther vagy Márton tesz. Különös előnye a műnek, hogy szerzője a sokak által száraznak mondott történelmet is sok helyen változatossá, vonzóvá, gyönyörködtetővé teszi. Ezt talán legjobban elősegíti a romantikus-felé hajló irány, mely sok helyt igen közel van a történeti regény hangjához, pl. a III. rész kezdete: „Tavas van. A viharok elültek, a fagy felengedt, a rög megtörve, bevetve, be is boronálva. Lágyan fujdogál a szellő, csendes eső permetézik: itt a kikelet, stb. Vagy pedig: „El, el a vér mezejéről! Ki a halottak országából. Keressünk szebb, derültebb vidéket, hova nem hallatszik el a hajótöröttek vég-hörgése, utolsó nyögése“ stb. stb. (212 l.) Ez egészen a regény hangja. A felosztás igen helyesen különbözteti meg. I. A hit növekedő hősét. II. A hit viaskodó hősét. III. A hit diadalmaskodó hősét. IV. A hit elnyugvó hősét. Kiváncsoló lett volna még bővebben foglalkoznia írónak a Luther és Melancthon közötti viszonynyal, kiknek annyira szükségük volt egymásra, kik oly szépen egészítették ki egymást a nagy munkában, valamint Luther és Zvingli összehasonlításával, mert ezek igen szűk körben vannak tárgyalva. Ezt azonban csak óhajtanók és semmiképen sem vesszük hiánynak. Hanem találtunk néhány el nem hallgatható különöséget is. Különös az, hogy szerző minduntalan kikel nemcsak a pápaság, róm. catholicismus, a mai(?) nemesség (108. l.) urak és fejedelmek (194. l.) ellen, hanem még a protestáns nevezetet is kizárólag az ág. hitvallású evangélikus hitűeknek követeli. Ez részben a mai korra, részben a mai korban, de általánosan komoly történeti munkában nem talál és nem illő. Pl. mire való az ily kifejezés ma: „majd elbánnak (a pápának) minden pereputytyával (231. l.) Ez türehető lett volna a XVI. században, de ma elitéljük. Különös továbbá, hogy szerző, csak a hatás kedvéért egészen feladja a komoly történeti hangot. Nem tartottuk rosznak, ha az író, a történeti, száraz előadástól a romantikus felé hajlott, de azt, hogy a hatás kedvéért tulnépiesek, sőt pöriasak legyünk, azt nem tartjuk helyesnek. Mint a czim is mutatja, a mű a miveltt közönségnek és az ifjuságnak van szánva, az előző szerint oly közönségnek, „mely a protestantismus ideális jelentősége és hivatala iránt érzékkel bír“. De ily kifejezések Albert mainzi érsek: „pénznyavalyában szenvedett . . . hitelezői folyton a nyakán ültek (60. l.). Tetzelt szemtelenebb volt az utolsó piaczi kofánál“ (61. l.). „Lutherbe belé